

Karl Marx

## IZ KRITIKE POLITIČNE EKONOMIJE

### a) Značaj presežnega dela<sup>1</sup>

Brž ko eksistira družba, v kateri eni žive, ne da bi delali (bili direktno udeleženi v produkciji uporabnih vrednot), je jasno, da ima vsa nadzidava družbe za eksistenčni pogoj surplus/presežno delo delavcev. Dvoje je, kar sprejemajo od tega surplus/presežnega dela. *Prvič*: materialne pogoje življenja, vtem ko so udeleženi na produktu in subsistirajo na le-tem in od le-tega, ki ga delavci dajejo (liefern) prek tistega produkta, ki se zahteva za reprodukcijo njihove lastne delovne zmožnosti. *Drugič*: Prosti čas, ki ga imajo na razpolago, najsibo za brezdolje, najsibo za opravljanje (Ausübung) dejavnosti, ki niso neposredno produktivne (kot npr. vojna, državne zadeve [Staatswesen]), najsibo za razvoj človeških sposobnosti in družbenih potenc (umetnosti itn. znanost), ki ne zasledujejo nobenega neposredno praktičnega smotra, predpostavlja presežno delo na strani delovne množice, to je, da morajo več časa uporabiti (verwenden) v materialni produkciji, kot pa ga terja produkcija njihovega lastnega materialnega življenja. *Prosti čas* na strani nedelovnih družbenih delov bazira na *presežnem delu* ali *pregaranju* (Überarbeit), na *presežnem delovnem času* delovnega dela [Teil], prosti čas na eni strani na tem, da morajo delavci ves svoj čas, torej prostor svojega razvoja, uporabiti za golo produkcijo določenih uporabnih vrednot; razvoj človeških sposobnosti na eni strani na meji [Schranke], v kateri je zadržan [gehalten] razvoj na drugi strani. Na tem antagonizmu bazira vsa dosedanja civilizacija in družbeni razvoj. *Na eni strani* torej ustreza prosti čas enih presežnemu delovnemu času [,] od dela podjarmljenemu času [,] — času njihovega bivanja in delovanja kot gole delovne zmožnosti — drugih. *Na drugi strani*: Presežno delo se ne realizira le v več vrednosti, temveč v *presežnem produktu* — presežku produkcije čez tisto mero, ki jo delovni razred potrebuje za svojo lastno subsistenco in jo porabi. Vrednost je navzoča v uporabni vrednosti. Presežna vrednost torej v presežnem (Surplus-) produktu. Presežno delo v presežni (Surplus-) produkciji, in ta tvori bazo za existenco vseh razredov, ki niso neposredno absorbirani v materialni produkciji. Družba se tako razvija zaradi (durch) brezrazvojnosti delovne množice, ki tvori njeno materialno bazo, v nasprotju. Sploh ni nujno, da presežni produkt izraža presežno vrednost. Če sta 2 quarterja pšenice produkt istega delovnega časa kot prej 1 Qr pšenice, tedaj ta 2 quarterja ne izražata nikake večje vrednosti kot prej 1. Ampak če predpostavimo neki določen, dan razvoj produktivnih moči, se

<sup>1</sup> Prevod je narejen na podlagi objave Marxovega besedila v MEGA<sup>3</sup> II, 3.1, str. 167—170, 172—175. Prev. dr. B. Debenjak.

presežna vrednost vedno upodablja v presežnem (Surplus-) produktu, to je, produkt (uporabna vrednost), ustvarjen z dvema urama, je dvakrat tako velik kot tisti ustvarjen z eno uro. Presežni delovni čas, ki ga delovna množica dela prek tiste mere, ki je nujna za reprodukcijo njene lastne delovne zmožnosti, njene lastne eksistence, prek *nujnega dela*, ta presežni delovni čas, ki se upodablja kot presežna vrednost, se hkrati materializira v presežnem produktu, surplusproduktu, in ta surplusprodukt je materialna eksistenčna baza vseh razredov, ki žive razen delovnih razredov, vse nadzidave družbe. Naredi *obenem čas prost*, dá jim razpoložljivi čas za razvoj ostale sposobnosti. Produkcija surplus delovnega časa na eni strani je tako obenem produkcija *prostega* časa na drugi strani. Ves človeški razvoj, kolikor presega (geht über... hinaus) tisti razvoj, ki je neposredno nujen za eksistenco ljudi, sestoji zgolj v uporabi (Anwendung) tega prostega časa in ga predpostavlja kot svojo nujno bazo. Prosti čas družbe je tako producirán po produkciji neprostega časa, delovnega časa delavcev, ki je podaljšán prek delovnega časa, ki ga zahteva njihova lastna subsistenca. Prosti čas na eni strani ustreza zasužnjenemu (geknechtet) na drugi strani.

Forma surplus dela, ki jo tu obravnavamo — prek mere njunega delovnega časa — je kapitalu skupna z vsemi družbenimi formami, v katerih se dogaja (stattfindet) razvoj prek čistega naravnega razmerja in zato antagonističen razvoj, družbeni razvoj enih naredi delo drugih za svojo naravno bazo.

Surplus delovni čas — absolutni —, kot je obravnavan tu, ostaja naravna baza tudi v kapitalistični produkciji, dasiravno bomo spoznali še neko drugo formo.

Kolikor (sofern) imamo tu le nasprotje med delavcem in kapitalistom, morajo vse razredi, ki ne delajo, s kapitalistom deliti na produktu surplus dela; tako da ta surplus delovni čas ne stvarja le baze njihove materialne eksistence, temveč stvarja obenem njihov *prosti čas*, sfero njihovega razvoja.

Absolutna presežna vrednost, to je, absolutno presežno delo ostaja tudi pozneje vedno vladajoča forma.

Kot živi rastlina od zemlje, žival od rastline ali od rastlinojede živali, tako [živi] tisti del družbe, ki poseduje prosti čas, razpoložljivi [.] ne v neposredni produkciji subsistence absorbirani čas, od presežnega dela delavcev. Bogastvo je zato [daher] razpoložljivi čas.

Videli bomo, kako ekonomisti etc. to nasprotje obravnavajo kot naravno.

Ker se presežna vrednost najpoprej upodobi v presežnem produktu, vsa druga dela pa [so] že razpoložljivi čas, primerjan z delovnim časom, ki je uporabljen (verwandt) v produkciji živil (Nahrungsmittel), [je] jasno, zakaj fiziokratni presežno vrednost utemeljujejo na presežnem produktu v poljedelstvu, ki ga le nápak obravnavajo kot zgolj darilo narave.

Tu že lahko pripomnimo:

Delovne panoge, uporabljene za produkcijo blaga, se ločijo med seboj po stopnji svoje nujnosti, in ta nujnost odvisi od relativne nujnosti, s katero je za fizično eksistenco zahtevana uporabna vrednota, ki jo stvarjajo. Ta vrsta *nujnega dela* se nanaša na uporabno vrednost, ne na menjalno vrednost. To je, tu ne gre za delovni čas, ki je nujen, da bi ustvarili neko vredost [.] razvezljivo v vsoto produktov, nujnih delavcu za njegovo eksistenco; nanaša se na relativno nujnost potreb, ki jih zadovoljujejo produkti različnih del. V tem pogledu [je] poljedelsko delo (s tem razumeti vsa dela, zahtevana za pridobitev neposrednih živil) najnujnejše. Ono šele ustvarja disposable free hands, kot

pravi Steuart, za industrijo. Vendar tu [je treba] razločevati dalje. Vtem ko eden ves svoj razpoložljivi čas uporablja za poljedelstvo, ga drugi lahko uporabi za manufakturo. Delitev dela. Ampak prav tako presežno delo v vseh drugih vejah (Branchen) sloni na presežnem delu v poljedelstvu, ki daje surovino za vse drugo. »It is obvious that the relative numbers of persons who can be maintained without agricultural labour, must be measured wholly by the productive powers of cultivation.« (P. 159/160 R. Jones, *On the Distribution of Wealth, London 1831.*)

172 *Dostavek ad e.* Kolikor v kapitalistični produkciji kapital prisiljuje delavca,  
/107/ da dela čez svoj nujni delovni čas — to je, čez delovni čas, zahtevan za zado-  
voljitev njegovih lastnih življenjskih potreb kot delavca — stvarja, producira  
173 kapital, kot to razmerje gospodstva minulega dela do živega dela — *presežno delo*  
in s tem *presežno vrednost*. Presežno delo je delo delavca, posameznika, čez  
meje njegove potrebnosti (Bedürftigkeit), delo zares za družbo, dasiravno  
kapitalist tu najpoprej v imenu družbe pokasira to presežno delo. To presežno  
delo je, kot rečeno, baza prostega časa družbe po eni strani, po drugi strani  
s tem materialna baza vsega njenega razvoja in kulture sploh. Kolikor je prisila  
kapitla, kar veliko množico družbe prisiljuje k temu delu čez svojo neposredno  
potrebnost, stvarja [kapital] kulturo; izvaja neko zgodovinsko-socialno funk-  
cijo. S tem postaja obča delavnost družbe sploh, ustvarjena čez čas, zahtevan  
za neposredne fizične potrebe delavcev.

Je sicer jasno, da vsi vladajoči razredi, povsod, kjer družba sloni na raz-  
rednem antagonizmu, tako da na eni strani vladajo posestniki produkcijskih  
pogojev, na drugi strani pa morajo delati neposledujoči, od posesti produkcijskih  
pogojev izključeni, [in] morajo s svojim delom vzdrževati sebe in svoje vladarje  
— v nekih mejah izvajajo to isto prisilo, v suženjstvu npr. v mnogo direktnejši  
formi kot v mezdnem delu, in zato prav tako forsirajo čez meje, ki so mu  
postavljene z golo naravno potrebnostjo. V vseh stanjih pa, v katerih prevladuje  
*uporabna vrednost*, je delovni čas bolj irelevanten, kolikor ga raztegnejo le  
toliko, da poleg življenjskih sredstev delavcev samih daje vladajočim neko  
vrsto patriarhalnega bogastva, neko maso uporabnih vrednot. V tej meri pa,  
kot *menjalna vrednost* postaja določujoči element produkcije, postaja podaljš-  
ševanje delovnega časa čez mero naravne potrebnosti bolj in bolj odločilno. Kjer  
/108/ npr. vlada suženjstvo in tlačanstvo pri ljudstvih, ki malo trgujejo, ni misliti na  
pregaranje. Suženjstvo in tlačanstvo zadobivata zato najodurnejšo formo pri  
komercialnih ljudstvih, kot npr. Kartažanih; še bolj pa pri ljudstvih, ki ju  
obdrže za bazo svoje produkcije v neki časovni epohi, kjer [je] njihova sovisnost  
z drugimi ljudstvi pri potem kapitalistični produkciji; torej npr. v južnih  
državah ameriške zveze.

Ker šele v kapitalistični produkciji menjalna vrednost obvladuje vso produk-  
cijo in vso členitev družbe, je prisilila, ki jo kapital nalaga delu, naj gre čez  
meje svoje potrebnosti, največja. Ker prav tako šele njemu *nujni delovni čas*  
(družbeno nujni delovni čas) zaobsežno določa vrednostno velikost vseh produk-  
tov, doseže pod njim intenzivnost dela višjo stopnjo, vtem ko so tu šele delav-  
ci splošno prisiljeni, da za produkcijo kakega predmeta uporabijo le tisti pod  
174 obče družbenimi produkcijskimi pogoji *nujni delovni čas*. Bič lastnika sužnje-  
v te intenzivnosti ne more spostaviti v isti stopnji kot prisila kapitalskega raz-  
merja. V le-tem mora svobodni delavec, da bi zadovoljil svoje nujne potrebe,  
svoj delovni čas 1) preobraziti v *nujni delovni čas*, mu dati obče družbeno (s kon-  
kurenco) določeno stopnjo intenzivnosti; 2) dajati presežno delo, da bi smel (mo-

gel) delati delovni čas, ki je zanj samega nujen. Nasprotno je suženj zadovoljil svoje nujne potrebe, kot žival, in zdaj odvisi od njegove naravne zasnove, kolikanj ga bič itn. pripravi, je zanj zadosten motiv, da dâ delo v nadomestilo za ta življenjska sredstva. Delavec dela, da bi si sam stvaril svoja življenjska sredstva, da bi pridobil svoje lastno življenje. Sužnja nekdo drug vzdržuje pri življenju, da bi ga prisilil [potem] k delu.

Kapitalsko razmerje je torej na ta način (in dieser Art) produktivnejše — najprej, ker gre pri njem za delovni čas kot tak, za menjalno vrednost, ne za produkt kot tak ali uporabno vrednost; drugič ker svobodni delavec lahko svoje življenjske potrebe zadovolji samo, kolikor prodaja svoje delo; je torej prisiljen s svojim lastnim interesom, ne z zunanjo prisilo.

Delitev dela sploh lahko obstaja le, če vsak producent kakega blaga uporabi za produkcijo tega blaga več delovnega časa, kot [ga] zahteva njegova lastna potreba [Bedarf] po tem blagu. A iz tega še ne sledi, da je njegov delovni čas sploh podaljšan čez krog njegove potrebnosti. Nasprotno, krog njegovih potreb — ki se bo kajpada že vnaprej širil z delitvijo del, opravil (Beschäftigungen) — bo določal celotni kvantum njegovega delovnega časa. Npr. podeželanu, ki bi produciral sam vsa svoja življenjska sredstva, ne bi bilo treba ves dan delati na polju, ampak bi moral npr. 12 ur razdeliti med delom na polju in raznimi domačimi deli. Da zdaj ves svoj delovni čas 12 ur uporabi za poljedelstvo, s presežkom produkta teh 12 ur pa izmenjuje produkte drugih del, jih kupuje, je isto kot če bi sam en del svojega delovnega časa uporabil za poljedelstvo, drugega pa za druge vrste poslov (Geschäftszweige). Teh 12 ur, ki jih dela, je slejkoprej delovni čas, zahtevan za zadovoljitev njegovih *lastnih potreb* in delovni čas v mejah njegove naravne ali, nasprotno, družbene potrebnosti, kapital pa žene čez te samorasle ali tradicionalne meje delovnega časa, vtem ko obenem naredi intenzivnost dela odvisno od družbene produkcijske stopnje in tako odtegne malomarnost (Schlendrian) neodvisnega samoproducenta ali pa sužnja, ki dela le pod vnanjo prisilo. Če zapadejo vse produkcijske panoge kapitalistični produkciji, potem sledi iz gole občé rasti presežnega dela — občéga delovnega časa — da se bo pomnožila delitev vrst poslov (Geschäftszweige), različnost del in pa blag, ki prihajajo v menjavo. Če v neki vrsti posla 100 mož dela toliko časa kot prej 110 mož — ob krajšem presežnem delu ali krajšem trajanju celokupnega dela — je 10 mož mogoče vreči v drugo vrsto posla, prav tako del kapitala, ki je bil prej zahtevan za zaposlitev teh 10 mož. Goli izstop — preložitve delovnega časa — čez njegove samorasle ali tradicionalne meje — bo zato peljal k uporabi (Anwendung) družbenega dela v novih produkcijskih panogah. Vtem ko postane prost *delovni čas* — in presežno delo ne stvarja le *prostega časa*, ono naredi *prосто* delovno zmožnost, ki je bila vezana v kaki produkcijski panogi, [naredi *prосто*] delo sploh (to je ta točka) za nove produkcijske panoge. Je pa v razvojnem zakonu človeške narave, da brž ko je poskrbljeno za zadovoljitev enega kroga potreb, postanejo proste *nove potrebe*, so ustvarjene. Vtem ko torej kapital žene delovni čas čez mero, določeno za zadovoljitev naravne potrebnosti delavca, žene k večji delitvi družbenega dela — dela v celoti družbe, večje mnogoterosti produkcije, razširitve kroga družbenih potreb in sredstev za njihovo zadovoljitev, zato tudi k razvoju človeške produkcijske zmožnosti in s tem udejstvovanja človeških zasnov v novih smereh. Kot pa je surplus delo pogoj prostega časa, tako je ta razširitev kroga potreb in sredstev za njihovo zadovoljitev pogojena s priklenitvijo delavca na nujne življenjske potrebe [potrebščine?].

